

Avar kori nyílhegyek a Tisza-Maros- Körös vidéken

HERGOTT KRISTÓF

Bevezetés

A nomád népek harcmodora, fegyverzete mindig is fontos kutatási területnek számított, és már számos aspektusból vizsgálták, ugyan úgy, mint az íjászfelszerelésüket is. Az avarokról is elmondható ez, az ő harcmodorukat, fegyvereiket is több szempontból vizsgálták már, jól kutatott területnek tekinthető. Ennek ellenére az avar kori nyílhegyek kutatása periférikus területnek számít. Kalmár János 1945-ös munkája volt az első, és eddig az utolsó olyan tanulmány, mely célzottan az avar nyílhegyekre fókuszált, ezért választottam ennek az „elfeledett” tárgycsoportnak a behatóbb vizsgálatát. Első lépésben egy földrajzilag jól körülhatárolható terület anyagának a felgyűjtését tűztem ki célul. Így esett a választásom a Körös-Tisza-Maros vidék anyagára, mivel ez a vidék mind földrajzi tekintetben, mind az avar anyag szempontjából egy jól meghatározható csoport. A vizsgált területen viszonylag kevés a nyílhegy, célom volt, hogy egy egységes szempontrendszert alakítsak ki a tipológiához, melyet a későbbiekben az Avar Kaganátus teljes területére kivetíthetek.

A Tisza-Maros-Körös csoport

A 6. század második felében a Kárpát-medencében létrejövő Avar Kaganátus népessége az írott és régészeti források alapján nem tekinthető egységes népcsoportnak. Erre jó példa a Körös-Tisza-Maros vidék avar kori anyaga, mely mind leletanyagában, mind temetkezési szokásában rendelkezik olyan sajátos vonásokkal, mely alapján jól körülhatárolható az Avar Kaganátus területén belül. A térség régészeti anyagával már számos kutató foglalkozott.¹

A Tisza-Maros-Körös vidék avar kori anyagával kapcsolatos kutatások az elmúlt évtizedekben újabb lendületet vettek Bende Livia és Lőrinczy Gábor révén. Lőrinczy a térség kora avar kori temetkezéseinek sajátosságaival foglalkozott több tanulmányában, úgy vélte, hogy a területet 568-at követően megszálló népesség csak a Tisza bal parti, a Körös és az Aranka közti sávját szállta meg először. Ezen elméletét főként a Martinovkai típusú övcsatok és egyéb korai verettípusok előkerülésével magyarázta.² Úgy gondolta, hogy az avarok a 7. század első harmadában kisebb mértékben, fokozatosan csak a 626-os vereségüket követően bővítették szállásterületüket a térségben kelet és észak

¹ Lásd bővebben CSALLÁNY 1954; CSALLÁNY 1963; KOVRIG 1955.

² LŐRINCZY 1998, 351; LŐRINCZY 2001, 41.

felé.³ A Körös-Tisza-Maros vidék kora avar kori temetkezési szokásainak főbb jellemzője a részleges állattemetkezés, az ÉK–DNY-i és a K–NY-i tájolás, valamint a füles-, padkás-, padmalyos-, illetve a fülkesírok gyakori előfordulása.⁴ Lőrinczy egyik sajátosságnak tartja a kerámiamelléklet-adás szokását is, mivel az itt előkerült kerámiák típusa egységesnek mondható,⁵ valamint a területen fellelhető temetők többségében a koponya mellől kerülnek elő, és a dunántúli sírokhoz képest gyakoribb jelenségnek tartható.⁶ A terület másik sajátosságát a fegyveres sírokban véli felfedezni. A vizsgált térségben a vágófegyverek (egy- és kétélű kardok) tekinthetők a leggyakoribb fegyvermelléleteknek.⁷ Lőrinczy Gábor szerint a tiszántúli népesség anyagi kultúrája nagy hasonlóságot mutat a dél-országi steppe régészeti hagyatékával és halotti kultuszával.⁸

Bende Livia doktori dolgozatában vette górcső alá a térség késő avar kori temetkezéseit. Megállapította, hogy a Körös-Tisza-Maros vidék temetkezési szokásainak egy része hasonló a kora és a késő avar korban, más részük viszont különbözik. A legmarkánsabb különbség a kora és késő avar korban az eltérő tájolás, míg a többi szokás valamilyen szinten rokonítható a tiszántúli korai avarsággal. További különbségnek tartja az állatáldozatok mennyiségének a csökkenését, illetve az összetételének a változását. Az egész marha és juh eltemetése, valamint a részleges lovastemetkezés megszűnik, a lószerszámos temetkezés viszont elterjed ebben az időszakban.⁹ Azokról a temetőkről, melyek a kora avar kortól folyamatosan használatban voltak, megállapítja, hogy a temetkezési szokások fokozatosan változtak, egy-egy temető korábbi sírjaiban megfigyelhető rítuselemek eltűnnek, és azokat újak váltják fel. Ezen rítuselemek között említhető a koporsós sírok megjelenése, illetve a padkás, padmalyos sírok eltűnése, valamint a juhot mint ételmellékletet felváltják a szárnyasok. Közös vonásnak írja le, hogy mind a korai, mind a kései népességnél jelen van a teljes marha sírba helyezésének a szokása, és a két csoportot jellemző lovastemetkezési formához való ragaszkodását is egy ilyen vonásnak gondolja.¹⁰ Bende Livia úgy véli, hogy a helyi lakosság új temetőinek a megnyitása, szállásterületük elmozdulása a 7. század második felére tehető. A Tisza mentére újonnan beköltöző népcsoportot kezdetben a közép avarnak nevezett tárgyi kultúra jellemzi. Bende Livia azt a megállapítást teszi, hogy az itt élő korai népesség elszegényedve hagyta el ezt a területet, megcsappant állatállományára lehet bizonyíték a lószerszámos temetkezés megjelenése, valamint a részleges juh- és

³ LŐRINCZY 1998, 351; LŐRINCZY 2001, 42.

⁴ LŐRINCZY 1998, 344, 351; LŐRINCZY 2001, 41–42.

⁵ Többségében kihajló peremű, összeszűkülő nyakú, hasvonalában kiszélesedő típusú kerámiák (LŐRINCZY 2001, 43).

⁶ LŐRINCZY 1998, 352; LŐRINCZY 2001, 43.

⁷ LŐRINCZY 1998, 354; LŐRINCZY 2001, 44.

⁸ LŐRINCZY 1998, 354; LŐRINCZY 2001, 45.

⁹ BENDE 2017, 369.

¹⁰ BENDE 2017, 370.

marha temetkezések eltűnése. Úgy véli, hogy idővel a népesség gazdasága helyreállt, és ugyan kisebb számban, de újra feltűntek a részleges állattemetkezések és a teljes lovastemetkezések is.¹¹

A nyílvesző szerkezete és részei

Az avar kor esetében nem áll rendelkezésünkre a nyílhegyekkel, nyílveszővel részletesebben foglalkozó szakirodalom, viszont más korszakokból vannak erre a témára vonatkozó szakirodalmaink, melyek adataira jól lehet támaszkodni e kor nyilait illetően is.¹²

A nyílvesző anyagát illetően nincs pontos adatunk, de a nyéltüskén megmaradt famaradványokból kiindulva, valamint a gyakorlati szempontokat figyelembe véve feltételezhető, hogy valamilyen rugalmasabb ág vagy vessző szolgálhatott a nyílveszők alapanyagául. Magát a vesszőt több részre oszthatjuk, az egyik ezek közül anock, melyet a vessző végén alakítottak ki azért, hogy a vessző stabilabban feküdjön rá az idegre.¹³ A vessző következő része a tollazat, mely az egyenes repülést, az iránytartást, a pontosabb célzás lehetőségét biztosítja. Leggyakrabban három tollat rögzítenek a vesszőhöz, az avar kori anyagban sajnos erre szolgáló adat nem áll rendelkezésünkre, de valószínűleg akkor sem történhetett másképpen. Mai párhuzamok alapján tudjuk, hogy a tollak felragasztásának két alapszabálya van: a tollak lemeze egymással 120°-os szöget zárjon be, és az egyik tollnak a nyíl vég hasítékára merőlegesen kell állnia. Ez a toll a „vezértoll,” amely a nyílveszőnek az újra helyezésekor nem az íj teste felől, hanem az áttellenes oldalon kell, hogy legyen. A tollak effajta elrendezésével lehet biztosítani, hogy lövéskor az íj testén elcsúszó nyílveszőt a tollak a lehető legkevésbé térítsék el az egyenes iránytól.¹⁴ A nyílvesző harmadik része a nyílhegy, amelyekkel a továbbiakban behatóbban fogok foglalkozni.

Az avar nyílhegyek tipologizálásához elengedhetetlen az egységes terminológia megalkotása, a nyílhegy egyes részeinek elnevezése (*I. tábla*). A nyílhegyet két fő részre lehet osztani, a levélre és a nyéltüskére vagy köpűre. A levelet pedig további részekre: a csúcra, a vágóélre és a vállra. A vágóélek kialakítása változatos formákat mutatott. A levél részen megkülönböztettem ezek alapján a szárnyakat, melyeknek a részei a vágóél és a váll voltak. A vágóélek találkozása alkotta meg a levélen a csúcst, de gyakran külön kialakítottak a

¹¹ BENDE 2017, 371.

¹² Ilyen alapvető jelentőséggel bíró munka például Cs. Sebestyén Károly *A magyarok íja és nyila* című tanulmánya, melyben részletesen tárgyalja a honfoglaló magyarok íjának a felépítését, valamint a nyilairól is fontos megállapításokat tesz (Cs. SEBESTYÉN 1932), továbbá az íjásatról és a nyílvesző felépítéséről fontos adatokkal szolgált Szöllősy Gábor tanulmánya is, mely gyakorlati megközelítésből vizsgálja az íjat és a nyílveszőt (SZÖLLŐSY 1992).

¹³ SZÖLLŐSY 1992, 457.

¹⁴ SZÖLLŐSY 1992, 458.

nyílhegyeken egy csúcscrészt, amit nem a vágóélek folytatásaként lehet értelmezni, hanem a levél külön részeként. Ezen részek arányait vizsgálva tudtam különböző alcsoportokat létrehozni a főcsoportokon belül. Fontos vizsgálati szempont volt a csúcs és a vágóél által bezárt szög, valamint a váll és a vágóél által bezárt szög, illetve a két rész méretének egymáshoz viszonyított aránya. A vállnál külön figyeltem annak kialakítására, így megállapítottam, hogy a nyéltüskés példányoknál lehetett ívelt kialakítású vagy tompaszögben záródó, melyből rendszerint a nyéltüske folytatódott. Az avar kori nyílhegyek rögzítésére adatokat szolgáltathat a nyéltüske és a váll találkozásánál kialakított rovátkolás, mely a kötöző anyag stabilabb rögzítését szolgálhatta. A tipológiai rendszer egyik kardinális eleme volt a vágóélek számának a meghatározása. Ezek alapján megkülönböztettem a három, valamint a két vágóéllal rendelkező példányokat. Leggyakrabban három vágóéllal rendelkező nyílhegyekkel találkozhatunk az avar kori anyagban.

Nyílhegyek, nyíltípusok az írott források tükrében

Az avarok és hunok fegyverzetére és harcmódorára vonatkozó írott forrásokat legutóbb Pintér-Nagy Katalin gyűjtötte össze és dolgozta fel doktori disszertációjában. A bizánci forrásokban a nyílat a *βέλος* kifejezéssel írják le, mely egyaránt jelenthet nyílveesszőt, valamint hajítódárdát, de általánosan a lövedékre is alkalmazták. Ezzel szemben a frank-avar háborúhoz köthető forrásokban a nyílat a *sagitta* kifejezéssel illetik, melyet csak a nyílakra használnak, nem olyan általános terminológia, mint a görög kifejezés. A *Szent Demeter csodáiban* a szerző leírja az avarok nyílának az egyes részeit. Az auktor megkülönbözteti a nyílhegyen a hegyet (*σίδηρος*) és a nyílveessző végén található tollakat (*ἑπτερωμένους*), ebből az okfejtésből tudtak többek között következtetni a történészek arra, hogy a *βέλος* szó a forrásban a nyílra utalhat.¹⁵ Ezek alapján látható, hogy a korabeli auktorok az avar kori nyílhegytípusokról hallgatnak.

Azonban az avar korinál jóval későbbi idősakra, a mongol korra vonatkozó források már pontosabban leírnak egy-egy nyílhegytípust. A *Mongolok Titkos Történetében* fellelhető néhány részlet, ahol név szerint említenek különböző nyílhegyeket. Ha megvizsgáljuk ezeket a forrásrészleteket és összevetjük az avar kori anyaggal, akkor észrevehetjük, hogy néhány nyílhegytípust egészen jól körül írnak ennek a kései műnek a sorai. Az egyik forrásrészletben például azt olvashatjuk, hogy „*Belgütej-nojan pedig közeles, csontheygyü nyílóval rálőtt minden emberre [...]*”.¹⁶ Ez a részlet a mi szempontunkból azért lehet fontos, mert kiderül, hogy a mongolok megkülönböztettek közelre és távolra ható nyílakat. Lehetséges, hogy az avaroknál is lehetett erre példa. Egy másik szövegrészben olvashatunk a zengőnyílakról is, melyeket a Kárpát-medencei avar kori anyagban nem mutattak még ki. A forrásrészletben halvány képet

¹⁵ PINTÉR-NAGY 2017, 88.

¹⁶ MTT 3. 112. Vö. LIGETI 2004, 33; RACHEWILTZ 2015, 40.

kaphatunk a feltételezett készítéséről is, ez a részlet a következő: „Ekkor Dzsamuka egy kétéves borjú két szarvát összeragasztotta, lyukat fűrt belé; az így elkészített zengő nyilat Temüdzsinnek ajándékozta Temüdzsin ciprusfa-gombban végződő nyiláért cserébe, és testvérséget kötöttek egymással.”¹⁷ Ezek a források emlékeztetnek meg a mongolok nyilairól, ami számunkra érdekes lehet, hogy megkülönböztettek közelre, valamint távolra ható nyilakat, illetve, hogy a zengőnyiluk készülhetett szaruból. Elképzelhetőnek tartom, hogy az avarok is hasonló módon készíthették a zengő nyilaikat, ezért nem találjuk a nyomait a sírokban.

Az avar nyílhegyek kutatástörténete

Az avar kori fegyverzet vizsgálata jól kutatott területnek számít. A legtöbb fegyvertípus felgyűjtését, tipologizálását már elvégezték,¹⁸ a nyílhegyek vizsgálata azonban a kevésbé kutatott tárgytypusokhoz tartozik. A nyílhegyek komplex vizsgálatával csak néhány kutató foglalkozott eddig, valamint többnyire egy-egy nagyobb térség¹⁹ vagy nagyobb temető publikációjában²⁰ figyelhetők meg a nyílhegyet értékelő részek. A vizsgált tárgytypus síron belüli szerepével kapcsolatban is megoszlanak a vélemények. Egyes kutatók szerint a nyilak mint

¹⁷ MTT 3. 116. Vö. LIGETI 2004, 34; RACHEWILTZ 2015, 41.

¹⁸ Például az avar kori szúró és vágófegyverek tipológiáját Csiky Gergely készítette el doktori disszertációjában (CSIKY 2009; CSIKY 2015), az ütő és sújtófegyvereket Szűcsi Frigyes gyűjtötte össze (SZÜCSI 2012). Az avar kori íjakkal több kutató, több szempontból foglalkozott (például Cs. SEBESTYÉN 1932; SZÖLLŐSY 2004).

¹⁹ A regionális kutatások kapcsán meg kell említeni Bende Livia kutatásait, aki a Körös-Tisza-Maros vidék késő avar kori temetkezési szokásait gyűjtötte össze és vizsgálta doktori dolgozatában. Bende a vizsgálatai során a nyílhegyekre mint kultikus tárgyakra tekint, szerinte csupán babonás szokásból kerülhettek a sírokba, ezt a fegyveres sírok kis számával, valamint maguknak a fegyvereknek az elenyésző mennyiségével indokolja (BENDE 2017, 333). Ezen kívül még Balogh Csilla kutatásait érdemes kiemelni, aki a Duna-Tisza közét vizsgálta behatóbban. Kimutatta, hogy a térségben általánosan jellemző a nyílhegy szárnyainak az áttörése, valamint gyakori típusnak tartja a keskeny és széles háromélű nyéltűskés nyílhegyeket. Megállapította, hogy a háromélű csapott végű példányok és a kétélű nyílhegyek ritkán fordulnak elő, valamint úgy véli, hogy a köpűs végű nyílhegyek germán hatásra terjedtek el az általa vizsgált területen (BALOGH 2013, 357; BALOGH 2016).

²⁰ Itt érdemes megemlíteni Cs. Sós Ágnes és Salamon Ágnes munkáját, akik a pókaszepetki temetőben feltárt nyílhegyeket négy csoportba sorolták; tipológiájuk alapján a Kalmár-féle csoportosítás képezte (Cs. SÓS – SALAMON 1995, 73–74). Ezen kívül még Kiss Attila különített el formai csoportokat a Kölked–Feketekapu A temetőben talált nyílhegyek alapján. Az itt talált nyílcúcsokat három csoportra osztotta: a háromélű, nyéltűskés nyílhegyekre, a köpűs kétélűekre, illetve a köpűs, szakállas nyílhegyek csoportjára (KISS 1996, 235). Ezek mellett még lásd Alattyán kapcsán: KOVRIG 1963, 141; Környe: SALAMON – ERDÉLYI 1971, 52; Szekszárd–Bogyszló: ROSNER 1999, 130; Vác–Kavicsbánya: TETTAMANTI 2000, 120; Komárom–Hajógyár: TRUGLY 2008, 113.

fegyvermellékletek kerültek a sírba,²¹ mások úgy vélték, hogy a temetkezési szokás egy sajátos vonását tükrözték.²² Emellett felmerült az a lehetőség is, hogy a nyilak száma rangjelző, méltóságjelző szerepet tölthetett be.²³

Az avar nyílhegyeket először Kalmár János vizsgálta az 1945-ös tanulmányában.²⁴ Ebben nagy vonalakban rendszerezte és ismertette az egyes nyílhegytípusokat, továbbá a nyílhegyek formai jegyei alapján csoportokat alakított ki az egyes típusok között. Munkájának fontossága vitathatatlan, mégsem nevezhető átfogónak. Kalmár a nyílhegyek formájából a funkciójára is következtetett. A csapott végű nyílhegyekről azt feltételezte, hogy ezek „*zengő nyílhegyek*”²⁵ lehettek, amelyek esetleg kisebb vadak elejtésére szolgáltak, vagy gyújtó nyílhegyként határozta meg őket. Valamint hangsúlyozta, hogy ez a nyílhegytípus nagy számban fordul elő az avar leletanyagban.²⁶ Kalmár az általa vizsgált nyílhegyek közül megkülönböztetett csapottvégű példányokat, illetve a harci nyílhegyekhez sorolva háromszög alakú darabokat is.²⁷ Ezek két- vagy háromélűek voltak. A háromszög alakú nyílhegyek alcsoportjának gondolta a domború vágóélű példányokat, melyeknél a szárnyak alsó részei homorú ívvel mennek át a tüskébe. Kalmár következő típusai a rombusz alakú nyílhegy, valamint a deltoid- és levél alakú nyílhegyek voltak – ez utóbbi típus alcsoportjának tekinti a középen kiszélesedő levél alakú hegyeket. Kalmár következő típusának példányai a szárnyak alsó szintjénél szélesednek ki, hasonlóan a háromszög alakú nyílhegyeknél, azzal a különbséggel, hogy itt a szárnyak sarkai erősen lekerekítettek.²⁸ Kalmár úgy vélte, hogy a köpűs végű darabok közül a levél alakú példányok a leggyakoribbak. Azt feltételezte róluk, hogy ezek a típusok az avarok körében germán hatásra terjedhettek el,²⁹ s ezt a megállapítást a kutatás máig elfogadja.³⁰ A köpűs nyílhegyek második csoportjának tekintette a szakállas példányokat is, melyek közel háromszög

²¹ Például SZENTPÉTERI 1993, 181; SZENTPÉTERI 1994, 243; BALOGH 2013, 360–361.

²² Többek között GARAM 1995, 350; TÖRÖK 1998, 82.

²³ László Gyula úgy vélte, hogy a keleti népeknél a sírokból a nyílhegyek száma a hatalom jelképei lehettek, a nyilak száma a közös birtokban, munkában való részesedés mértékével függhetett össze (LÁSZLÓ 1986, 52).

²⁴ KALMÁR 1945.

²⁵ A zengő nyíl terminus használata ez esetben téves. A főként a belső-ázsiai régészeti anyagban és a kínai forrásokból jól ismert zengőnyílhegyek teljesen más külleműek, a nyéltüske és a csúcshalálkozásánál egy több ponton átfúrt csontgömb található. A nevét onnan kapta, hogy ha a nyílvevesszőt kilövik, a csontgömb lyukain átsuhanó szél surrogó hangot ad ki (MOGILNIKOV 1981, 122; BÁLINT 1989, 251–252).

²⁶ KALMÁR 1945, 283.

²⁷ KALMÁR 1945, 286.

²⁸ KALMÁR 1945, 288.

²⁹ KALMÁR 1945, 291.

³⁰ Például GARAM 1995, 350; SZALONTAI 1995, 197; KISS 1996, 236; KISS 2001, 214; BALOGH 2013, 358.

alakúak, azzal az eltéréssel, hogy alsó két csúcsuk megnyúlik, úgynevezett szakállt alkotva, ezáltal élük meghosszabbodik.³¹

Kalmár mellett még Peter Stadler kutatta behatóbban az avar nyílhegyeket. Stadler monumentális munkájában Közép-Európa avar korát vizsgálja. A szerző hangsúlyozta, hogy munkája koránt sem mondható teljesnek,³² gyűjtése során elsősorban a nagyobb temetők anyagára fókuszált. Ebből kifolyólag az általa létrehozott nyílhegytípusok Kárpát-medencei területi elterjedése nem mutat reális képet. Erre kiváló példa, hogy az általam vizsgált térség, a Körös-Tisza-Maros vidék területére egyetlen darabot sem jelöl Stadler, mégis megfigyelhetők az általa meghatározott típusok ezen a vidéken.³³ Peter Stadler sok esetben hiányos, töredékes, erősen korrodált nyílhegyeket használt fel a tipológiájához, melyeket állapotukból kifolyólag problematikus típusokba sorolni.³⁴ Ezekből a töredékes nyílhegyekből kialakított típusok kisebb számmal képviselik magukat a gyűjtésében a többi típushoz képest, valószínűleg azért, mert nem alkotnának külön csoportokat, csak jellegzetességeik hiányában a kutató külön típusnak határozta meg őket.

A nyílhegyek tipológiai besorolása

A Körös-Tisza-Maros vidékről összesen 13 lelőhely 27 nyílhegyét (2. tábla) vettem alapul a tipológiai rendszer kialakításához (3. tábla). Temetőbéli és sírbéli eloszlásuk is kevésnek mondható a többi melléklethez képest. A nyílhegyeket elsősorban formai szempontok alapján különítettem el, metrikus adatok alapján alkottam meg a típusokat, altípusokat. A két főcsoportot a nyélhez történő rögzítés alapján különítettem el, így első csoportnak tekintem a nyéltűskés nyílhegyeket (1.), a második csoportnak a kőpüs végű darabokat (2.).

³¹ KALMÁR 1945, 291.

³² STADLER 2005, 13.

³³ Ilyen típusnak mondható az általa Pfeil00100-nak meghatározott típus (STADLER 2005), melyet ugyan jelöl a Duna-Tisza közén, de megtalálható az általam vizsgált területen is. Ebbe a típusba sorolható a Szegvár–Sápoldal lelőhely 3. nyílhegye is (HERGOTT 2017, 3. kat.sz.). Ugyanúgy megtalálható a Körös-Tisza-Maros vidéken a Pfeil00240 (STADLER 2005), illetve Pfeil00610 típus (STADLER 2005), melyek hasonlóságot mutatnak a Békéscsaba–284. számú lelőhely második nyílcsúcsával (HERGOTT 2017, 5. kat. sz.). Ugyanez elmondható a Pfeil00410-es típusról (STADLER 2005), mely megtalálható a derekegyházi anyagban (HERGOTT 2017, 8. kat. sz.). A Pfeil00610-es típus (STADLER 2005) szintén megtalálható a Szegvár–Sápoldal lelőhelyen (HERGOTT 2017, 2. kat. sz.).

³⁴ Ilyennek tekintem a Pfeil00190-es számú nyílhegyet, melynek egyik szárnya hiányzik, illetve a Pfeil00210-es számút, melyről ugyanez elmondható. A Pfeil00270-es számú nyílhegyen a váll és a vágóél találkozását nem lehet megfigyelni, ami véleményem szerint téves következtetésekhez vezethet. A Pfeil00340 típusnak is hiányzik az egyik szárnya. A Pfeil00430 típusnak csak a csúcsa és a szárnyainak két töredéke van csak meg, pontos megfigyelésekre ezek nem alkalmasak. A Pfeil00450 típuson nem lehet megfigyelni a csúcs és a vágóél arányait. A Pfeil00630 típusnak egyik szárnya és a csúcsa hiányzik (STADLER 2005).

Az 1. csoport altípusai a háromélű (1.1), és a kétélű (1.2) nyílhegyek. E két altípuson belül a nyílhegy alakja alapján különítettem el további alcsoportokat. A háromélű nyílhegyek alcsoportjai a süveg alakúak (1.1.1),³⁵ illetve a levél alakú nyílhegyek (1.1.2),³⁶ valamint a keskeny levél alakúak (1.1.3),³⁷ továbbá a hatszög alakú nyílhegyek (1.1.4).³⁸ A kétélű, nyéltüskés nyílhegyek alcsoportjai a következők: villás nyílhegyek (1.2.1),³⁹ deltoid alakú nyílcsúcsok (1.2.2),⁴⁰ illetve a levél alakú példányok (1.2.3),⁴¹ valamint itt is feltűnnek süveg alakú példányok (1.2.4).⁴² A köpüs nyílhegyeken belül megkülönböztetek

³⁵ A típus egyik fő jellegzetessége, hogy a többi nyílhegyhez képest jobb megtartású példányok tartoznak ebbe a csoportba. Jellemző rájuk továbbá, hogy a levél legnagyobb szélessége közelebb esik a nyéltüskéhez, a vágóél és a csúcs hegyesszöget zár be, illetve a váll ívelt kiképzést kapott, a nyéltüske ebből indul ki, néha pedig a váll derékszögben megtörik, és a nyéltüske onnan folytatódik – mint a Békéscsaba–284. lelőhely 2. nyílhegye esetében (HERGOTT 2017, 6. kat. sz.).

³⁶ A csoportnak a főbb jellemzője, hogy a nyílhegy csúcsa hegyesszögben záródik, a vágóél és a váll tompaszöget ad. A váll lekerekített, a nyéltüske abból lett kialakítva, illetve a levél legszélesebb pontja az alsó harmadánál van. A nyéltüske és a levél közel egyforma méretet mutat. Ilyen nyílhegynek mondható a Derekegyháza-nál talált példány (HERGOTT 2017, 8. kat. sz.).

³⁷ Ennek a típusnak a jellegzetessége, hogy a nyílhegy csúcsa hegyesszöget zár be. A vágóél és a váll tompaszöget ad. A levél legszélesebb pontja a nyílhegy alsó harmadán van. Rendszerint ennek a típusnak a levele hosszabb kialakítású a többi típushoz képest. Ebbe a típusba tartoznak a Kiszombor–O 1. sír nyílhegyei (HERGOTT 2017, 15; 16. kat. sz.).

³⁸ A típus jellemzője, hogy a nyílhegy csúcsa hegyesszöget zár be, a vágóéle és a váll tompaszöget ad. A vágóél merőlegesen áll a levél tengelyével, illetve a váll és a nyéltüske általában tompaszöget zár be. Például: Szentes–Berekhat, Buzi Farkas Imre földje 30. sír nyílhegye (HERGOTT 2017, 27. kat. sz.).

³⁹ Ennek a csoportnak a jellemzője, hogy a váll és a vágóél tompaszöget zár be. A levél általában nagyobb a nyéltüskénél. A levél legszélesebb pontja a csúcsok elágazásánál figyelhető meg. Például: Derekegyháza 3. nyílhegye (HERGOTT 2017, 10. kat. sz.).

⁴⁰ A csoport jellemzője, hogy a vágóél és a váll tompaszögben záródik, a váll nagyobb a vágóélnél. A nyéltüske a vállból lett kialakítva, folyamatosan keskenyedik a nyílhegy aljáig. A levél legszélesebb pontja a felső harmadára esik. Például: Pitvaros 51. sír (HERGOTT 2017, 20. kat. sz.).

⁴¹ A típusnál általában a vágóél és a váll egyenlő hosszúságú, a csúcs nincs külön kiképezve, csak a vágóélek találkozásából alakul ki. Például: Szentes–Lapista 20. sír (26. kat. sz.).

⁴² A gyűjtésemben egy nyílhegy sorolható ebbe az alcsoportba (Mindszent–Bozó Ambrus Károly tanyája XVI. sír; HERGOTT 2017, 19. kat. sz.), sajnos mivel a levél törött, pontos megfigyeléseket nem lehetett rajta végezni, mégis a váll kialakításából adódóan egy önálló csoportot képez a nyílcsúcs. A vállról elmondható, hogy a vágóéllal tompaszöget zár, ívelt kialakítású, a nyéltüske vonalától elválík, nem annak a folytatásaként értelmezhető.

kétélűeket (2.1), és ezen belül rombusz alakú (2.1.1),⁴³ nádlevél alakú (2.1.2)⁴⁴ és babérlevél alakú nyílhegyeket (2.1.3).⁴⁵

A nyílhegyek feltételezett funkció alapján történő csoportosítása

Mint már láthattuk, a nyílhegyek változatos formát mutatnak, melyek felvetik a különböző funkció kérdését is. Ahogy már fentebb írtam, közvetett forrásaink vannak a különböző funkciójú nyílhegyekről, viszont erre a korszakra vonatkozóan ilyen adatunk nincs. Ettől függetlenül a nyílhegy kialakítása valamelyest utalhat a funkciójára is. Az általam vizsgált nyílhegyeket a kialakításuk alapján 3 nagy csoportba osztottam. Megkülönböztetek vadász, valamint harci nyílhegyeket, a harmadik csoportba pedig azok tartoznak, amelyek mindkét funkciót betölthették.

A vadásznyílhegyek csoportjába sorolom azokat a nyílhegytípusokat, amik becsapódáskor nagy, széles sebet ejtenek az áldozaton, hiszen ekkor az a cél, hogy minél hamarabb elvégezzen az állat.

A harci nyílhegyek csoportjába tartoznak azok a példányok, amelyek hosszabb, keskenyebb kialakításúak, mivel a harci nyílhegyeknél a páncél átütése volt a fontos, melyhez elengedhetetlen volt, hogy a nyílhegy minél kisebb felületen csapódjon az áldozatba, ezzel is egy pontba koncentrálna az erejét.

Vadászfunkcióra utalnak a kétélű villás nyílhegyek (1.2.1) csoportjába tartozó darabok. Úgy vélem ezt a típust nem a harcban vethették be, Kalmár alapján én is valószínűbbnek tartom a vadászatban betöltött szerepet.⁴⁶ Vadásznyílhegynek tekintem a köpűs rombusz alakú nyílhegyeket (2.1.1), mivel ezek levele széles sebet ejthetett, ebből kiindulva a páncéltörésre alkalmatlan volt, viszont nagyobb vadak elejtésére annál inkább lehetett használni. Ezeket a csoportokon felül a területemen tisztán vadászati szerepek betöltésére alkalmas nyílhegyeket nem találtam.

Harci nyílhegyeknek tekintem a háromélű, keskeny levél alakú nyílhegy típusokat (1.1.2.2), valamint a háromélű, hatszög alakú nyílhegyeket is (1.1.3).

⁴³ A típust az jellemzi, hogy az ide sorolható nyílhegyek csúcsa tompaszögben záródik, a vágóélük és a válluk szintén. A levél legnagyobb szélessége a felső harmadán figyelhető meg. A váll a köpűben végződik, folyamatosan keskenyedik a levél aljáig, majd nagyjából középen elkezd szélesedni. Például: Székkutas–Kápolnadűlő 178. sír (HERGOTT 2017, 22. kat. sz.).

⁴⁴ A típusról elmondható, hogy a csúcsa tompaszögben záródik, a vágóél és a váll szintén tompaszögben zár be, sarkai lekerekítettek. A váll és a köpű is tompaszögben záródik. A levél legnagyobb szélessége nagyjából a közepén, alsó harmadán figyelhető meg. Például: Székkutas–Kápolnadűlő 182. sír 2. nyílhegye (HERGOTT 2017, 24. kat. sz.).

⁴⁵ A típus jellemzője, hogy a nyílhegyek csúcsa lekerekített, a vágóéllel tompaszögben zárnak be. A vágóél és a váll szintén tompaszögben záródik, a válluk enyhén lekerekített. A köpű a vállból lett kialakítva, az alsó harmadában kezd kiszélesedni. Például: Székkutas–Kápolnadűlő 182. sír 1. nyílhegye (HERGOTT 2017, 23. kat. sz.).

⁴⁶ KALMÁR 1945, 290.

Ezek a nyílhegyek hosszú, keskeny kialakításuk miatt képesek voltak áthatolni a páncélon.

A bifunkcionális nyílhegyek csoportjába sorolom az összes többi nyílhegytípust, azaz a háromélű, süveg alakú nyílhegyeket (1.1.1), a háromélű, levél alakú nyílhegyeket (1.1.2), a kétélű, deltoid alakú nyílhegyeket (1.2.2), a kétélű levél alakú nyílhegyeket (1.2.3), a kétélű süveg alakú nyílhegyeket (1.2.4), valamint a köpűs, nádlevél alakú nyílhegyeket (2.1.2), és a köpűs babérlevél alakú nyílhegyeket (2.1.3). Ezek a nyílhegyek azért tölthettek be vadászati vagy harci szerepet, mert kellőképp keskenyek a páncéltöréshez, ugyanakkor becsapódáskor nagy sebet ejthetnek. Úgy vélem azért lehet ennyi bifunkcionális nyílhegy, mert sokkal praktikusabb lehetett olyan nyílhegyeket gyártani, amellyel vadászni is lehetett, de a harcban is megállta a helyét, a vas nagy értéke miatt nem érte meg az akkori embernek olyan nyílhegyet venni, melyet kizárólag egyféle célra tudott felhasználni. Ebben az esetben sokkal több nyílhegyet kellett volna felhalmoznia a fegyvertárában, melyre valószínűleg nem volt minden avar harcosnak lehetősége.

Összegzés

Összegezve az eddig leírtakat megállapítható, hogy az avar korban a Kalmár által általánosnak vélt csapott végű nyílhegyek nem találhatók meg a Körös-Tisza-Maros vidéken, valamint az áttört példányok megléte sem mutatható ki ezen a területen. Ettől eltekintve azonban az itt fellelhető nyílhegyek változatos formát mutatnak, a vizsgált 27 példányt 11 formai, és 3 funkcionális csoportba tudtam rendezni. Az általam kutatott térség nem nyújt elég adatot a nyílhegyek belső kronológiájának a megállapításához, ez a területre jellemző sajátos temetkezési szokásokkal hozható összefüggésbe. Viszont ahhoz, hogy az avar kori nyílhegyekre vonatkozó tipológia alapjául szolgáljon, az itt fellelhető nyílhegyek száma megfelelőnek mondható. A jövőben ki szeretném terjeszteni a gyűjtésemet az Avar Kaganátus teljes területére, ezzel párhuzamosan pedig szeretném megalkotni a rendelkezésünkre álló avar kori nyílhegyek teljes tipológiai rendszerét.

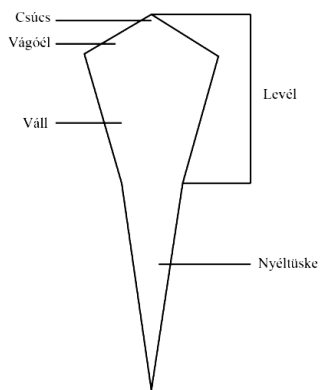
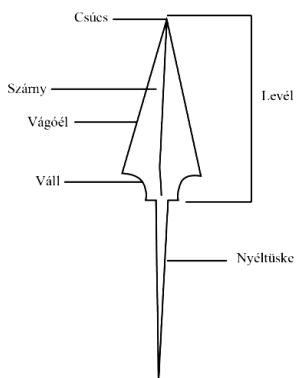
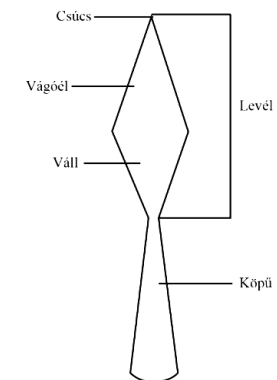
Irodalomjegyzék

- BÁLINT 1989 = Bálint, Csanád: *Die Archäologie der Steppe. Völkerschaften zwischen Volga und Donau in 6.–10. Jahrhundert.* Wien–Köln 1989.
- BALOGH 2013 = Balogh Csilla: *A Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének problémái.* (Doktori Disszertáció). Budapest 2013.
- BALOGH 2016 = Balogh Csilla: *Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez.* (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia) Budapest 2016.

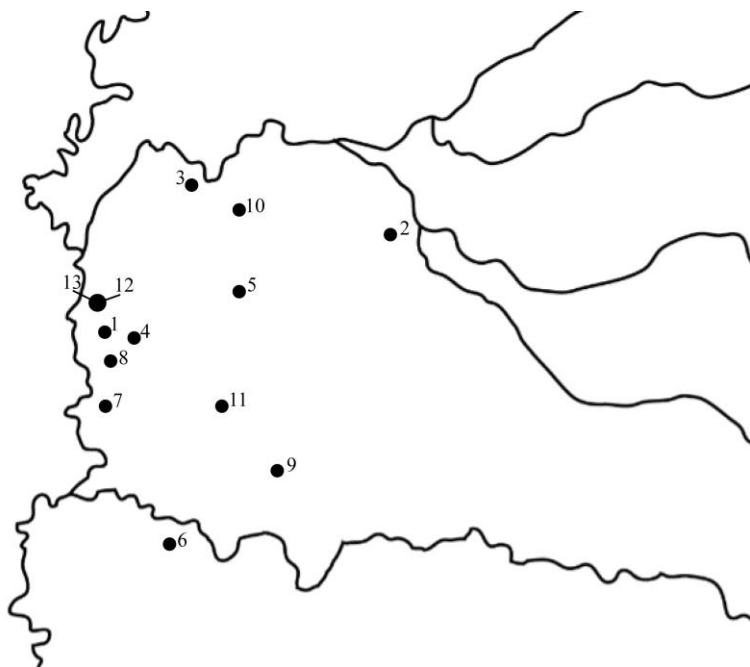
- BENDE 1998 = Bende Livia: A pitvarosi késő avar kori temető 51. sírja. Adatok a késő avar kori lószerszámok díszítéséhez. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* 4 (1998) 195–230.
- BENDE 2017 = Bende Livia: *Temetkezési szokások a Tisza-Maros-Körös közén az avar kor második felében*. Szerk: Lőrinczy Gábor. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia) Budapest 2017.
- CS. SEBESTYÉN 1932 = Cs. Sebestyén Károly: „A sagittis Hungarorum...”. A magyarok íja és nyila. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből* 8 (1932) 167–226.
- CSALLÁNY 1939a = Csallány Gábor: A szentes-derekegyházi népvándorláskori sírlelet. *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 116–120.
- CSALLÁNY 1939b = Csallány Dezső: Kora avarkori sírleletek. *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 121–180.
- CSALLÁNY 1954 = Csallány Dezső: A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur bolgárok (hunok) temetkezési szokásához és régészeti hagyatékához. *Archaeológiai Értesítő* 80 (1953) 133–140.
- CSALLÁNY 1963 = Csallány Dezső: A kuturgur-bolgárok (-hunok) régészeti hagyatékának meghatározása. *Archaeológiai Értesítő* 90 (1963) 21–38.
- CSIKY 2014 = Csiky Gergely: *Az avar kori szűrő- és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia*. (Doktori disszertáció) Budapest 2009.
- CSIKY 2015 = Csiky, Gergely: *Avar-Age Polearms and Edged Weapons*. Leiden–Boston 2015.
- GARAM 1995 = Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. (Cemeteries of the Avar period (567–829) in Hungary 3.) Budapest 1995.
- HERGOTT 2017 = Hergott Kristóf: *Avar kori nyílhegyek a Tisza-Maros-Körös vidéken*. (Szakdolgozat) Szeged 2017.
- JUHÁSZ 2004 = Juhász, Irén: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas – Grexa-téglagyár, FO 68*. (Monumenta Avarorum Archaeologica 7.) Budapest 2004.
- KALMÁR 1945 = Kalmár János: Az avar nyílhegy. *Archaeológiai Értesítő* 3/1944–1945 (1945) 283–294.
- KISS 1996 = Kiss, Attila: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked – Feketekapu A*. (Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Studien zur Archäologie der Awaren) Innsbruck 1996.

- KISS 2001 = Kiss, Attila: *Das Awarenzeitliche Graberfeld in Kölked–Feketekapu B.* (Monumenta Avarorum Archaeologica 6.) Budapest 2001.
- KOVRIG 1955 = L. Kovrig Ilona: Adatok az avar megszállás kérdéséhez. *Archaeológiai Értesítő* 82 (1955) 30 – 44.
- KOVRIG 1963 = Kovrig, Ilona: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* (Archaeologia Hungarica 40.) Budapest 1963.
- LŐRINCZY 1998 Lőrinczy Gábor: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* 4 (1998) 323–372.
- LŐRINCZY 2001 = Lőrinczy Gábor: Kelet-európai népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. In: Márton A. (szerk.): *A Kárpát-medence és a steppe.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 14.) Budapest 2001, 40–47.
- МОГИЛЬНИКОВ 1981 = Могильников, В. О.: Сибирские древности VI–X. вв. В: Степи Евразии в эпоху средневековья. Ред. Плетнева, С. А. Москва 1981.
- MTT = *Mongolok Titkos Története.* Ford. Ligeti Lajos. Budapest 2004
- B. NAGY 2003 = B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető.* Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monographia Archaeologica 1.) Szeged 2003.
- PINTÉR-NAGY 2017 = Pintér-Nagy Katalin: *A hunok és az avarok fegyverzete, harcmódora az írott források alapján.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 31.) Budapest 2017.
- RACHEWILTZ 2015 = Rachewiltz, Igor (Trans.): *The Secret History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century I–II.* Leiden–Boston 2006.
- ROSNER 1990 = Rosner, Gyula: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd – Bogviszló Strasse.* (Monumenta Avarorum Archaeologica 3.) Budapest 1999.
- SALAMON – ERDÉLYI 1971 = Salamon, Ágnes – Erdélyi, István: *Das Völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* (Studia Archaeologica 5.) Budapest 1971.
- CS. SÓS – SALAMON 1995 = Cs. Sós, Ágnes – Salamon, Ágnes: *Cemeteries of the early middle ages at Pókaszeptk.* Budapest 1995.

- STADLER 2005 = Stadler, Peter: Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I. Wien, 2005. Cd melléklet: https://www.academia.edu/12068114/Stadler_Peter_2005_2004_Installer_for_Quantitative_Avars_more_than_5.000_chronological_and_functional_types_with_thumbnails_and_distribution_maps (Letöltés: 2017.03.08.)
- SZALONTAI 1995 = Szalontai Csaba: Avarkori lelőhelyek és leletek Mindszentről. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica I* (1995) 183–209.
- SZENTPÉTERI 1993 = Szentpéteri, József: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. *ActaArchHung* 45 (1993) 165–246.
- SZENTPÉTERI 1994 = Szentpéteri, József: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken II. *ActaArchHung* 46 (1994) 231–306.
- SZÖLLÖSY 1992 = Szöllősy Gábor: Írászati alapismeretek. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 30–32/1987–1989 (1992) 443–446.
- SZÜCSI 2012 = Szücsi Frigyes: A kora- és késő avar kori balták és fokosok. In: Petkes Zsolt (szerk.): *Hadak útján. XX. Népvándorláskori Fialat Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Budapest 2012, 121–138.
- TETTAMANTI 2000 = Tettamanti, Sarolta: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Vác – Kavicsbánya.* (Monumenta Avarorum Archaeologica 4.) Budapest 2000.
- TÖRÖK 1998 = Török, Gyula: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba. In: Madaras, László (Ed.): *Das Awarische corpus – Avar corpus füzetek* 5. Debrecen–Budapest 1998.
- TRUGLY 2008 = Trugly Sándor: *A komárom-hajógyári avar temető és telep.* (Opitz Archaeologica 2.) Budapest 2008.

1. tábla: A nyílhegy részei

2. tábla: A Körös-Tisza-Maros vidék nyílhegyet tartalmazó avar kori lelőhelyei

1. Szegvár– Sápoldal, 2. Békéscsaba–284. lelőhely, 3. Békésszentandrás–Mogyorós halom, 4. Derekegyháza, 5. Gádos–Lenin utca 1; 6. Kiszombor–O, 7. Mártély–Ap üdülő, 9. Pitvaros, 10. Szarvas–Grexa téglagyár, 11. Székkutas–Kápolnadűlő, 12. Szentes–Berekhát, Buzi Farkas Imre földje, 13. Szentes–Lapistó

3. tábla: Nyílhegytípusok a Körös-Tisza-Maros vidékről

1. Háromélű, nyéltüskés, süveg alakú nyílhegy (1.1.1 típus) (Békéscsaba–284. lelőhely; saját felvétel); 2. Háromélű, nyéltüskés, levél alakú nyílhegy (1.1.2. típus) (Szarvas–Grexa téglagyár, 324. sír; JUHÁSZ 2004, 153); 3. Háromélű, nyéltüskés, keskeny levél alakú nyílhegy (1.1.2.2. típus) (Kiszombor–O, 1. sír; CSALLÁNY 1939b, 143); 4. Háromélű, nyéltüskés hatszög alakú nyílhegy (1.1.3. típus) (Szentés–Berekhat, Buzi Farkas Imre földje 30. sír; saját felvétel); 5. Kétélű, nyéltüskés, villás nyílhegy (1.2.1 típus) (Derekegyház; CSALLÁNY 1939a, 118); 6. Kétélű, nyéltüskés, deltoid alakú nyílhegy (1.2.2 típus) (Mindszent–Bozó A. Károly tanyája XVI. sír; saját felvétel); 7. Kétélű, nyéltüskés, levél alakú nyílhegy (1.2.3 típus) (Pitvaros, 51. sír; BENDE 1998, 221); 8. Kétélű, nyéltüskés, süveg alakú nyílhegy (1.2.4. típus) (Mindszent–Bozó Ambrus Károly tanyája XVI. sír; saját felvétel); 9. Köpűs, kétélű, rombusz alakú nyílhegy (2.1.1 típus) (Székkutas–Kápolnadűlő, 178. sír; B. NAGY 2003, 138); 10. Köpűs, kétélű, nádlevél alakú nyílhegy (2.1.2 típus) (Székkutas–Kápolnadűlő, 182. sír; B. NAGY 2003, 139); 11. Köpűs, kétélű, babérlevél alakú nyílhegy (2.1.3 típus) (Székkutas–Kápolnadűlő, 182. sír; B. NAGY 2003, 139).

Avar age arrowheads from Körös-Tisza-Maros region

KRISTÓF HERGOTT

In this paper I examined avar age arrowheads based on the specimens found in the Tisza-Maros-Körös region. Based on the 27 arrowheads of the 13 sites I have elaborated on the bases of the tipology of the avar age arrowheads. The characteristic feature of the Körös-Tisza-Maros region that in the avar period were put less weapon in the graves. For this reason, both geographically and by burial habits, it can be said to be a well-defined area. Nevertheless this 27 arrowhead has shown a sufficiently variability to form a base of a comprehensive tipology. In this tipology, arrowheads were separated on the basis of shape aspects, it was indispensable to create a standard terminology for the parts of the arrowhead. Beyond the formal separation of the arrowheads I also organized them into functional groups. The 27 arrowheads I examined finally separated into 11 formal group and 3 functional group. This tipology can not be projected into the whole *Avar Khaganate*, but it can be used as a basis for a comprehensive tipology in the future.